
Staré a nové ekonomické nerovnosti: případ českých zemí*

JIŘÍ VEČERNÍK**

Sociologický ústav AV ČR, Praha

The Old and New Economic Inequalities: The Czech Case

Abstract: Under the transformation period, economic inequality is assuming new meanings and accents, and its importance growing. We show recent changes and various facets of inequality as displayed in distributions of earning, household incomes and wealth. In earnings, instead of the system covering the costs of labour force reproduction, human capital is better rewarded, thus, the importance of ownership and job grows. In household income, the „demographic“ pattern is slowly replaced by a market model which strengthens socio-economic characteristics rather than age and household composition. New sources of wealth and poverty and possible redistributive flows are shown and objective changes are compared with their perception in peoples' minds. We conclude with an assessment of the specific situation and problems of the Czech Republic.

Sociologický časopis, 1995, Vol. 31 (No. 3: 321-334)

V transformujících se společnostech představují ekonomické nerovnosti jednu z mnoha oblastí, kde si minulost podává ruku s budoucností přes nejisté pole přítomnosti. Přestavba společnosti s sebou nepochybně přináší více než jen pouhý posun od rovné distribuce ekonomických zdrojů k distribuci nerovné, od systému založeného na politických privilegiích k systému založenému na ekonomických odměnách či od sociálních principů alokace k principům tržním. Daný proces je mnohostrannější a komplexnější. Ve skutečnosti sledujeme těžko předvídatelnou směsici pozůstatků starého (socialistického) systému, prvků nově zaváděného (tržního) systému a průvodních charakteristik transformační periody.

Během transformačního období nabývá otázka ekonomických nerovností nových významů a akcentů. Mnohem větší množství zboží a služeb je monetarizováno, více politické moci explicitně prochází ekonomickými kanály a viditelné ekonomické postavení jednotlivců má větší váhu. V situaci nově získané politické svobody je možno o otázce nerovnosti veřejně diskutovat, politicky ji pojednávat, využívat i zneužívat. Ekonomická reforma přináší mnohým značné finanční těžkosti nebo dokonce chudobu, což činí nerovnost velmi citlivým problémem. Privatizace, restituce a soukromé podnikání plodí větší bohatství, které narušuje dřívější rovnostářské klima a vyvolává otázku legitimacy.

Zde chceme ukázat letité kořeny současného stavu a objasnit nedávné změny, spolu s rozlišením různých stránek problému nerovnosti. První okruh otázek se týká dědictví

*) Tento výzkum byl podpořen grantem NATO „Economic Inequality, New Poverty and Political Attitudes“. Autor děkuje prof. Johnu Earlovi, Economic Department CEU a zejména pak doc. Pavlu Machoninovi, Sociologický ústav AV ČR za cenné připomínky, které vedly k podstatnému přepracování článku. Simoně Perušičové patří dík za velkou pomoc při překladu původního textu z angličtiny.

**) Veškerou korespondenci posílejte na adresu: Ing. Jiří Večerník, CSc., Sociologický ústav AV ČR, Jilská 1, 110 00 Praha 1, e-mail vecernik@earn.cvut.cz

komunistické společnosti jako kombinace rovnostářství a privilegií. Druhý se vztahuje k tržnímu řádu, který je třeba pojmout širěji než jako homogenní systém jednoduše nahrazující nespravedlivou rovnost spravedlivou nerovností. Závažným problémem jsou nové zdroje bohatství a chudoby a jejich akceptace a dále pak porovnání objektivních změn v ekonomické nerovnosti s tím, jak je lidé vnímají. Na závěr se pokusíme načrtnout specifické postavení a problémy České republiky v kontextu postkomunistických zemí.

1. Komunistický režim: rovnostářství a privilegia

Komunistické revoluce měly původně ve svém záhlaví zavedení rovnosti mezi lidmi. Slibovaly odstranění soukromého vlastnictví, zpřístupnění bohatství všem a odstranění sociálních rozdílů. Poněkud pragmatičtěji určil Marx distribuční pravidlo pro „první fázi komunismu“ v podobě rovnosti odměňování občanů podle jejich příspěvku ke společnému bohatství [Marx 1966]. Realita se však ukázala jako mnohem prozaičtější než ideály a řídila se principy odlišnými od jakýchkoli normativních principů distributivní spravedlnosti. Globální politické záměry ovládly ekonomiku a potřeby řízeného hospodářství opanovaly sociální cíle.

Za původní hybný moment ekonomické distribuce v podmínkách komunismu můžeme označit požadavky industrializace úzce propojené s potřebou politické kontroly populace prostřednictvím pracovního systému. Vhodným nástrojem pro dosažení obou cílů byla povinná zaměstnanost pro všechny osoby v aktivním věku. Rozsáhlá zaměstnanost žen dovozovala přesun mužské pracovní síly do těžebního a těžkého průmyslu, zatímco ženská pracovní síla sytila lehký výrobní průmysl a nižší úroveň expandující byrokracie. Redistribuce mzdového fondu a následná nivelizace byly nezbytnými zdroji pro zaplacení dalších pracovních sil.

Nicméně distribuční systém za socialismu lze vysvětlit marxistickou teorií, a to výkladem mechanismu vykořisťování v podmínkách „klasického kapitalismu“. Podle něho vlastníci výrobních prostředků odměňují držitele pracovní síly nikoli podle výsledku práce, ale pouze podle jeho (a jeho rodiny) základních reprodukčních potřeb [Marx 1954]. Potom se totiž nejen vytrácejí mzdové rozdíly mezi manuální a nemanuální prací, nýbrž nemanuální práce je naopak někdy odměňována hůře než práce manuální, vzhledem k menší námaze a nutričním požadavkům s ní spojeným.¹ Rozdíly v odměnách mezi různými stupni vzdělání stěžejí pokrývají náklady na vzdělání nebo ušlý plat za dobu studia. Mzdový fond představuje jakési reziduum národního produktu po pokrytí investičních a systémových potřeb.

Jakmile byl zaveden nový pořádek a podniknuty hlavní kroky směrem k novým prioritám v rámci značně egalizované mzdové distribuce, fungoval nový systém odměňování již bez podstatných změn. Ačkoli i v ostatních socialistických zemích vládla nesmírná setrvačnost, přece jen byl vyvíjen periodický tlak na větší mzdovou diferenciaci (např. v obdobích pokusů o reformu v Maďarsku a Polsku) nebo naopak na omezení mzdového rozpětí (např. v souvislosti se zavedením a periodickým zvyšováním minimální mzdy v SSSR a Bulharsku). V Československu však nebyly žádné takové kroky podniknuty, s výjimkou pokusů o ekonomickou reformu v polovině 60. let, jež vedly

¹) S tím souvisí i skutečnost, jaké úsilí a enormní zájem byly sovětskou ekonomikou a společenskými vědami věnovány metodice a výpočtům „racionálních potřeb“ a nákladů na potraviny, oblečení či bydlení v závislosti na charakteru práce jedince.

k mírnému zrychlení růstu mezd kvalifikovaných lidí a nepatrnému zvětšení mzdového rozpětí.

Na pozadí stability celkové mzdové diferenciaci se nicméně odehrály důležité změny v relativním postavení různých kategorií pracovníků, a to dávno po prvních radikálních krocích. Za první vrchol věkové křivky mezd se postupně posouval ve prospěch starších pracovníků, jakoby generace „revolucionářů roku 1948“ si měla udržet získané výhody po celý život. Za druhé relativní mzdy pracovníků ve výrobním sektoru se nepřetržitě zlepšovaly, zatímco postavení odvětví služeb se zhoršovalo. Za třetí docházelo ke změnám ve vzdělanostní diferenciaci: postavení vysokoškolsky vzdělaných lidí se zhoršovalo a rozdíly mezi různými stupni vzdělání postupně zužovaly [Večerník 1991a, 1991b].

Všechny výše zmíněné změny ve mzdové diferenciaci byly podmíněny politickými potřebami. Řízená ekonomika nevyžadovala motivaci ani ke kvalifikované a invenční práci, ani k pracovnímu nasazení či přejímání rizika. Neustálé volání po posílení motivační funkce mezd a reformní snahy směřující ke smíření plánu a trhu v 60. letech se neprosadily a ani pozdější úpravy mzdové soustavy se výrazněji v diferenciaci neprojevíly. Naopak, pracovníci ve výrobě byli navíc placeni za zvýšenou intenzitu práce a přesčasové hodiny, v důsledku čehož se rozdíl mezi odměnami za manuální („bezprostředně produktivní“ v marxistickém smyslu) a nemanuální (tzv. neproduktivní) práci dlouhodobě zmenšoval.

Na rozdíl od distribuce příjmů trvalo období radikálních změn v příjmech domácností poněkud déle, tj. až do poloviny 60. let. Jakmile však byly nové požadavky prosazeny, následovaly již jen velmi skromné změny v relativní distribuci. Většina žen byla pracovníčně zapojena a „dvoupříjmový model“ se nutně prosadil namísto předchozí závislosti rodiny na jednom živiteli. Vyššího než průměrného příjmu dosahovaly pouze domácnosti s dalšími aktivními členy (zejména rolnické domácnosti) a variance příjmu na osobu korelovala převážně s počtem závislých dětí. Nárůst nejnižších důchodů (daný vládní vyhláškou, nikoli tedy na základě valorizace či indexace) vedl k nepatrnému zvýšení příjmového dna, zatímco vrchol této distribuce zůstal relativně stejný po téměř 35 let.

To, co jsme až doposud popsali, je však pouze zjevná část probíhajících procesů, která je statisticky identifikovatelná. Druhá, skrytá část sice ovlivnila pouze některé segmenty populace, vedla však k větší diferenciaci než oficiální systém. Je třeba poukázat na nejméně čtyři další typy nerovností:

1. „*Naturální*“ *příjmy*. Vzhledem k velmi nízkým reálným příjmům představovaly výdaje na potraviny podstatnou položku rozpočtu domácností (která poklesla v období 1948-1988 zhruba ze 45 % na 30 %). Jakákoli příležitost k úspoře v této oblasti tak znamenala zvláštní výhodu a značně zvyšovala životní úroveň rodiny.
2. *Neformální ekonomika*. Rozsáhlé omezení sektoru služeb přímo podnítilo poptávku po řemeslné práci, zatímco nedostatek spotřebního zboží vytvořil příležitost pro obchodníky, kteří přijímanými úplatky fakticky zvyšovali cenu zboží. Černý trh zasahoval do široké oblasti služeb včetně sociálního sektoru, tj. zdravotnictví, školství, přidělování bytů či opatrování cestovních víz.²

²) V tomto bodě nesouhlasím se Sikem [Sik 1994: 48], který tvrdí, že zvětšení příjmové nerovnosti způsobené druhou ekonomikou za komunistického režimu bylo nevýznamné.

3. *Stranická privilegia.* „Zvláštní druh lidí“ (jak se kdysi komunisté sami nazvali) nutně vyžadoval zvláštní odměny. Vyšší straničtí činitelé se těšili takovým privilegiím, jako bylo bezplatně či velmi levně dosažitelné zboží i zboží nedostupné pro řadového občana (včetně speciálních obchodů, zdravotnických služeb a rekreačních oblastí), což zvyšovalo jejich kupní sílu mnohem více než vyšší zákonné výdělků.
4. *Skrytá vlastnická práva.* Ačkoli soukromé vlastnictví výrobních prostředků za komunistického režimu legálně nebylo, fiktivní vlastníci existovali. Manažeři, správci, ředitelé i straničtí byrokraté využívali rozsáhlých příležitostí a podnětů k převodu mnoha druhů zboží ze státního do soukromého vlastnictví a větší měrou těžili i z veřejných služeb.

Socialistická společnost byla kombinací rovnostářství pro většinu a zvláštních zdrojů a privilegií pro užší vrstvy populace nebo její špičky. Zatímco v rámci úzkého mzdového prostoru byly založeny a posilovaly se některé důležité distribuční preference, za oficiálními hranicemi vznikaly rozdíly vyvolané záměrně či spontánně (pouze tím, že byl jejich vznik umožněn), které rozšiřovaly a přizpůsobovaly daný rozdělovací systém potřebám „vládnoucí dělnické třídy“ (tj. řídicím pracovníkům, stranickým úředníkům a místní správě) nebo korumpovaly složky populace podporující režim.

2. Navracející se trh: „jádro“ a „periferie“ nerovnosti

Ideální model odměňování v tržní ekonomice je vyjádřen „meritokratickou triádou“ vzdělání, profese a příjmu. Kvalifikace každého jednotlivce má odpovídat pracovní pozici a ta by opět měla poskytovat odpovídající příjem [Kreckel 1992: 97]. Podle výkonové ideologie je výdělková nerovnost legitimní, protože podporuje ekonomickou efektivitu a růst. Vytváří vertikální stratifikaci, kdy se lidé rozlišují podle lidského kapitálu, prestiže povolání a platu. V tomto směru je stratifikační teorie „dosahování statusu“ [Sewell, Hauser 1975; Featherman, Hauser 1984] těsně spjata s teorií „lidského kapitálu“ [Mincer 1974] a meritokratickou ideologií [Matějů 1993]. Reálně se však tím fungování trhu nevyčerpává: je třeba zahrnout zejména podnikatelskou dimenzi, tj. soukromé vlastnictví, riziko a odpovědnost vyžadující motivaci a odměnu.

Vzhledem k uvedenému „optimu“ můžeme charakterizovat nedávné změny na základě statistických a sociologických výzkumů. Z dat ovšem můžeme usuzovat jen na změny v tzv. jádrovém systému ekonomických nerovností, které jsou statisticky měřitelné a mají převážně vertikální uspořádání. Zbývající část ekonomických nerovností představují „periferní“ systémy, které mohou posilovat nebo zkruslovat výsledky dané jádrovým systémem. Periferní nerovnosti jsou distribuovány převážně horizontálně (byť s určitými vertikálními konsekvencemi) a jejich statistické měření je zpravidla obtížné. Prvotním problémem „jádrového“ systému je otázka, jak souvisejí výdělkové nerovnosti s osobními charakteristikami práce a pracovníků.

Po roce 1989 proběhly některé změny v distribuci výdělků, které sledovaly výše zmíněný model. Rozsah distribuce se o něco rozšířil a přiblížil k úrovni západní Evropy. Ekonomická reforma oslabila váhu demografických charakteristik tím, že se zmenšila vzdálenost mezi muži a ženami a vyrovnala věkovou distribuci. Tržní hodnota lidského

Vezmeme-li v úvahu zemědělské záhumenky, melouchaření, úplatkářství, rozkrádání státního majetku a další nekonečně rozmanité formy obohacování, je zvětšení ekonomické nerovnosti těžko popíratelnou skutečností. Exaktní důkazy ovšem chybějí.

kapitálu významně vzrostla: návratnost jednoho roku vzdělání se zvýšila u mužů ze 4,0 % na 5,3 % a u žen z 5,7 % na 6,7 % průměrné mzdy [Večerník 1995a]). V odvětvové diferenciaci bylo potlačeno někdejší zvýhodnění výrobního sektoru a trochu se zlepšila pozice služeb. Jde tedy o tendence k překonání „reprodukčního“ pojetí mzdy ve prospěch odměňování lidského kapitálu. Uvedené tendence jsou nicméně brzděny regulací mezd v podnikové sféře a nivelizovanými tarify ve sféře rozpočtové.

Souběžně se však odehrávají rozporné změny na „periferii“ distribučního systému. Nejlepším příkladem jsou lidé pracující v Německu nebo Rakousku a získávající na nízkém směnném kursu české měny. Nejde obvykle o špičkové profesionály, ale řemeslníky nebo pracovníky bez kvalifikace ochotné vykonávat neatraktivní a sezónní práce. Ti pak zkreslují „jádrovou“ tendenci, neboť se nacházejí na spodních stupních profesní škály a na horních výdělkových pozicích. „Jádrový“ model je narušován i soukromým podnikáním. Lidé s vysokoškolským diplomem si otevírají nejen právní kanceláře, ordinace a konzultační firmy, ale i stánky, restaurace a směnárny. Zatímco v prvně jmenovaných případech dochází ke vzájemné shodě mezi jejich vzděláním a odměnou, v druhém případě je profesní prestiž inkonzistentní s úrovní vzdělání, přestože je kompenzována nadprůměrným příjmem.

Dalším narušením „jádrového“ modelu jsou i rozmanité neformální aktivity. Schopnost nelegálně manipulovat se zbožím, službami, financemi a informacemi není nutně odvozena od investic do lidského kapitálu a jejich ocenění působí mimo rámec tvorby „normální“ výdělkové distribuce. Přestože sekundární ekonomické aktivity českých domácností nebyly tak rozsáhlé jako u domácností maďarských či polských, jejich význam se v poslední době zvyšoval. V období transformace, kdy ještě není stabilizován trh práce, je velmi obvyklým „duální model“, kdy se snoubí závislé zaměstnání s vedlejším pracovním úvazkem, ať legálním nebo pololegálním, plným nebo částečným, doplňkovým nebo dokonce lukrativnějším, než je hlavní úvazek.

Z hlediska příjmů domácností došlo rovněž k významným změnám, a to nejen ve smyslu rozsahu nerovnosti, ale také ve způsobu formování příjmů z různých zdrojů. V období socialismu měly faktory ovlivňující příjem domácností demografický charakter, tj. hlavním prediktorem distribuce příjmů domácností byl počet ekonomicky aktivních členů a u distribuce příjmů na osobu počet závislých dětí. To znamená, že finanční pozice domácnosti nevycházela tolik ze socio-ekonomického statusu osob, ale byla závislá na poměru ekonomicky aktivních a závislých členů [Večerník, 1991a]. Tento „demografický model“ se postupně transformuje v „ekonomický model“ typický pro rozvinuté západní země. Ten umožňuje, aby výhodnější umístění jedinců v hierarchii výdělků převážilo vliv příjmů od dalších aktivních členů a ze sociálního přerozdělení.

Daný „jádrový“ model je rovněž narušován různými zvláštními segmenty distribuce příjmů. Běžným korektivním mechanismem je „sociální stát“, který redistribuuje příjmy od bohatých k chudým, od bezdětných lidí k rodinám s dětmi a od aktivní části populace k neaktivní. Zavedením trhu byly posvěceny nebo stimulovány další aktivity domácností využívající jejich nemovitě vlastnictví. Rodiny, které k tomu mají vhodné podmínky, mohou zvýšit svůj pracovní příjem pronájmem místností, bytů a nebytových prostor.

3. Noví bohatí, nová chudoba

V ekonomickém smyslu vede znovuzavedení kapitalismu ke zvýšení životní úrovně obyvatelstva jako celku, neboť rozvinutý kapitalismus je uznáván jako systém, který vytváří „nejvyšší materiální životní standard pro nejširší masu lidí v historii lidstva“ [Berger 1986: 211]. Nicméně, přestože nebylo naplněno Marxovo proroctví o neustále rostoucích extrémech bohatství a chudoby, jsou značné majetkové a příjmové rozdíly nepochybnou skutečností. Transformace postkomunistických společností sebou přináší významné změny i v tomto ohledu. Jeden z určujících aspektů daného procesu je dán tím, že „stará“ chudoba i bohatství jsou nyní mnohem viditelnější. Druhým aspektem je to, že zavedení trhů otevřelo cesty pro vytváření „nového“ bohatství a chudoby.

V období socialismu byla diskuse na téma bohatství a chudoby tabu. Obnovení soukromého vlastnictví a otevření trhů poskytuje množství příležitostí k tomu, aby se dostatečně projevilo staré a vytvořilo nové bohatství. V souvislosti s tím je možno rozlišit pět hlavních možných přístupů k získání rozsáhlého soukromého majetku:

1. *Kontinující vlastnictví* a transformace „socialistického majetku“ (komunistů, obchodníků na černém trhu, velkých rodin), který se manifestuje a je kapitalizován v rámci privatizace nebo je použit pro účely spekulace.
2. *Přeměna „politického kapitálu“ v ekonomický* převodem státních firem do soukromého vlastnictví, a to buď přímo (kde se manažeři stávají legálními vlastníky), nebo nepřímo (cestou získání kontroly nad akciovými společnostmi či jinými organizacemi).³
3. *Restituce rodinného majetku* a aktivity vyplývající z návaznosti na dřívější nebo transformovanou formu rodinného podnikání, což se týká především maloobchodu, služeb a nemovitostí.
4. *Využití transformační situace*, která má za následek nedostatky v právním systému a kontrole, stejně jako nezralého tržního vědomí populace, což je využíváno ke spekulaci, pašování a podvodům ve vztahu ke státu, obchodním partnerům a spotřebitelům.
5. „*Podnikání od píky*“, tj. vysoké pracovní úsilí, nasazení rizika a inovativních podnikatelských aktivit na poli otevírajících se trhů.⁴

Významné změny se udály rovněž na druhém pólu ekonomické nerovnosti, tj. v oblasti chudoby. V komunistickém režimu chudoba oficiálně neexistovala díky plné zaměstnanosti a všeobecnému systému sociálního zabezpečení, který od konce 60. let zahrnul celou populaci. Ochuzením společnosti jako celku (v absolutním smyslu) dosáhl komunistický režim zmírnění specifické míry chudoby (v relativním smyslu). To nicméně neznamená, že absolutní chudoba byla zcela odstraněna. Vzhledem k absenci jakékoli valorizace nebo indexace sociálních dávek klesla kupní síla důchodů nejstarších generací

³) Situace v dřívějším Československu je však značně odlišná od „politického kapitalismu“, jak jej popsala Staniszskisová [Staniszskis 1991] v případě Polska nebo Maďarska. Pokusy o reformu, které v těchto zemích začaly již před rokem 1989, přinesly řídícím pracovníkům mnohem více moci a autonomie a některé zákonné normy jim umožnily změnit se v kapitalistické podnikatele.

⁴) Jak ovšem ukázal Benáček [Benáček 1993], jsou současné podmínky pro podnikání takové, že je téměř nemožné, aby poctivý podnikatel prosperoval nebo vůbec přežil. Benáček se domnívá, že česká ekonomika je poháněna skrytými ekonomickými silami a že podnikatelé na černém trhu, daňoví a jiní podvodníci mohou být ve stejné míře odpovědní za český „ekonomický zázrak“ jako makroekonomická politika.

hluboko pod úroveň průměrné mzdy. Také finanční situace neúplných rodin byla velmi akutní. Životní podmínky Romů vykazovaly mnohé charakteristiky „underclass“, včetně absence základních civilizačních podmínek.

Nová ekonomická a sociální situace po pádu komunistického režimu v listopadu 1989 odhalila problém „staré“ chudoby vymezené převážně demograficky a vyvolala zárodky tzv. „nové“ chudoby, jejíž zdroje jsou přinejmenším tři: a) nahrazení státní administrace trhem práce, což proměnilo (zatím však jen zčásti) dřívější skrytou přežánost v nezaměstnanost; b) odstraňování cenových subvencí (započaté v červnu 1990) a zavedení tržních cen (vrcholící v lednu 1991), které značně zvýšilo ceny a životní náklady; c) otevření hranic a nekontrolovaná migrace (především z bývalého Sovětského svazu a balkánských zemí), kvůli níž se objevily dříve neznámé skupiny bezdomovců a uprchlíků.

V zájmu omezení chudoby byla přijata dvě důležitá opatření: byla zavedena minimální mzda a nově koncipována (zákonem o životním minimu z listopadu 1991) sociální podpora nejhudších rodin. Kategorie populace spadající pod uvedené hranice zůstaly malé, díky značné kontinuitě a absorpční schopnosti trhu práce. Podíl pracovníků majících mzdu blízkou minimální se odhaduje na 4 % a podíl domácností s příjmy pod životním minimem okolo 2 %. Nicméně procento domácností vnímajících sebe samé jako chudé se pohybuje okolo 8-10 % a podíl domácností pod subjektivním minimem okolo 30 %.⁵ V porovnání se zeměmi Evropské unie a podle její standardní definice patříme ke státům s nejnižší relativní chudobou.⁶

Dynamika chudoby se liší podle použitého indikátoru. Podle pocitu chudoby zjišťujeme pouze malou fluktuaci v čase. Podle zákonné hranice dochází k jistému nárůstu v souladu s přízpusobováním prahu chudoby rostoucím životním nákladům. Podle subjektivní definice je zjištěný nárůst značně rychlejší. Minimální příjem nutný pro pokrytí potřeb vlastní domácnosti udávají dotázaní vysoko nad zákonnou hranicí, přičemž i jeho růst vnímají jako rychlejší oproti inflaci. Tato skutečnost je vcelku pochopitelná vzhledem k rostoucímu majetku malé části populace. Lidé by byli ochotni přistoupit na skromnější podmínky a utahování opasků v případě, že by se to týkalo všech.

S postupující transformací se póly bohatství a chudoby od sebe vzdalují. Nicméně dávkami pokrytá chudoba chrání před upadnutím do extrémních těžkostí. Po roce 1989 byla věnována pozornost otázkám mzdového a příjmového minima, sociální pomoci, stejně jako valorizaci důchodů a sociálních dávek. V prvních dvou letech byli valorizací důchodů zvýhodněni důchodci, kteří se posunuli v příjmové škále nahoru na úkor rodin s dětmi [Večerník 1995b]. V dalším období však důchody začaly zaostávat a jejich růst se dostal do značného rozporu se zvyšováním cen léků a zdravotních služeb. Pro všechny se pak vyhrocuje otázka bydlení, jednak z hlediska nerovnoměrného zatížení nájemníků v různých typech bytů, jednak chybějících podnětů k bytové výstavbě, kromě

⁵ Pro naše srovnání jsme použili subjektivní hranici chudoby (SPL), která je zjišťována pomocí otázky „Jaký by měl být minimální příjem, který by postačoval na pokrytí základních potřeb Vaší domácnosti?“ [Goedhart, Halberstadt, Kapteyen, Van Praag 1977].

⁶ Podle hranice chudoby používané zeměmi Evropské unie jsou za chudé označeny ty domácnosti, jejichž příjem na ekvivalentního dospělého (počítáno jako 1,0 pro prvního dospělého, 0,7 pro další dospělé a 0,5 pro každé dítě) je menší než 50 % průměrného příjmu.

luxusních bytů. Klesající porodnost je logickým následkem rostoucích finančních těžkostí mladých manželských párů.

4. Postoje obyvatel: názorová krystalizace

Současné změny v ekonomických nerovnostech jsou kriticky vnímány a přetvářeny do podoby očekávání a nároků. Tato metamorfóza neprobíhá přímočaře, nýbrž je ovlivňována individuální situací, sociálním statutem a politickou orientací. Nejsilnější vliv má v tomto smyslu ideologie nedávné minulosti. Komunistická společnost se navenek jevila jako egalizovaná ve smyslu mezd, příjmů a spotřebního trhu. Navíc lidé byli indoktrinováni ideologií rovnosti do té míry, že větší příjmy a majetek byly spojovány s nepoctivostí. Tato indoktrinace začala již v době 2. světové války a pokračovala plynule po následujících 45 let.

Kritika příjmové nerovnosti se fakticky vystupňovala rychleji, než rostly nerovnosti samotné. Již v roce 1991 odpovědělo 40 % dotázaných, že nerovnost mezi lidmi je „velká“ a dalších 50 %, že je „spíše velká“. V porovnání s rokem 1989 vnímalo 45 % dotázaných sociální nerovnost jako rozhodně „větší“, zatímco 50 % ji považovalo za „spíše větší“. Na druhou stranu, 55 % dotázaných hodnotilo současné změny jako posun k větší spravedlnosti, tento podíl však do roku 1993 poklesl na 35 % (podle výzkumů „Transformace sociální struktury“ a „Názory na společenské změny“). Vnímání ekonomických a sociálních nerovností je nicméně součástí celkového sociálního klimatu, v rámci kterého docházelo od roku 1989 k jistým výkyvům.

Postupný nárůst deklarativně „pravicových“ postojů doznal urychlení ve volebním období roku 1992, přesto i potom pokračoval, byť pomalejším tempem. Na jeho pozadí však probíhá posun směrem doleva charakterizovaný tím, že více lidí očekává od státu ochranu zaměstnání, nájemného a cen. Více lidí je také přitahováno „sociálně tržním“ modelem, který se od roku 1993 jeví jako nejpřijatelnější řešení, na rozdíl od předchozího období, kdy většina optovala pro „trh bez přívlastků“.⁷ Po krátkém období otevřenosti vůči diferencovanějším výdělkům se rostoucí počet lidí začíná k větší nerovnosti stavět podezíravě. Klesá procento lidí přesvědčených o tom, že rozdíly v platech by měly být větší, více lidí považuje chudobu za problém společnosti a více lidí se také domnívá, že k dosažení bohatství se ve většině případů užívá nepoctivých praktik (viz tabulka 1).

Tato postupná změna postojů je vysvětlitelná zkušeností poskytující řadu odstrašujících příkladů. Na jedné straně komunistická nomenklatura pouze nepřežívá, ale úspěšně přeměňuje svůj politický kapitál v kapitál ekonomický; podnikatelé na černém trhu mají snadný přístup k vlastnímu obohacení, spekulanti vítězí nad poctivými podnikateli a nové firmy jsou zatíženy břemenem složitých procedur a značných daní. Na druhé straně stouply životní náklady, takže domácnosti bez vedlejších příjmů jsou nuceny značně omezovat své obvyklé výdaje. Není proto překvapující, že podobné změny vedou k požadavkům návratu dřívější rovnosti a k sociální závisti vůči novým boháčům.

⁷) Populární pojetí sociálně-tržního modelu je velmi vzdálené od původního konceptu, jehož autory jsou W. Eucken, A. Müller-Armack a další ekonomové sdružení v „Kreis Ordo“ a ve kterém byl stát považován za garanta tržního řádu [Barry 1993]. Běžné chápání je mnohem bližší „třetí cestě“, kde stát poskytuje rozsáhlé sociální garance a redistribuuje příjmy.

Tabulka 1. Názory na soukromé vlastnictví, roli státu a příjmovou nerovnost (v %)

První řádka = % odpovědi „určitě ano“.

Druhá řádka = % odpovědi „určitě ano“ plus „spíše ano“.

	květen 1990	prosinec 1990	červen 1991	prosinec 1991	červen 1992	leden 1993	listopad 1993	listopad 1994
A. „Soukromému podnikání je třeba ponechat naprostou volnost.“	49,7	45,8	40,0	28,3	33,6	25,8	24,9	21,2
	86,8	79,0	75,6	63,1	67,8	63,3	38,6	59,3
B. „Zahraniční firmy by u nás měly mít zcela otevřené pole působnosti.“	17,1	22,5	19,3	15,9	16,6	10,0		7,1
	47,3	54,2	48,2	41,5	48,2	36,7		29,1
C. „I v nových podmínkách by ekonomika měla být pod kontrolou státu.“	52,0	39,7	39,0	37,3	29,2	28,6	31,6	27,6
	87,5	77,6	81,6	81,9	72,7	75,2	79,5	78,7
D. „Všechny velké podniky ve státním vlastnictví je třeba změnit na akciové společnosti nebo soukromé firmy.“	17,1	23,9	22,2	22,4	23,7	17,3		
	56,9	59,6	56,2	56,8	57,2	51,8		
E. „Je správné, aby opravdu schopní lidé měli hodně peněz, třeba i milióny.“	40,3	47,3	49,5	45,0	47,4	41,8	37,4	33,6
	66,3	74,8	76,9	75,2	78,4	76,7	75,3	75,6
F. „Rozdíly ve mzdách a platech by se měly zvětšovat.“	57,8	55,5		46,9	43,4	35,2	24,8	18,9
	88,6	87,7		82,6	80,2	72,9	66,0	59,4
G. „Za svoji chudobu si každý může především sám.“					16,2	10,9		6,8
					46,7	39,1		34,8
H. „Lidé u nás bohatnou především nepoctivým způsobem.“					33,6	34,3		38,5
					78,0	79,9		80,5

Pramen: „Ekonomická očekávání a postoje“ 1990-1994.

Pro uvedený hodnotový posun by však bylo možno najít i několik dalších vysvětlení. První: liberální postoje na počátku transformačního období byly jen módní úchylkou, zatímco v současné době lidé hledají snazší řešení. Druhé: uplynulé dva roky představovaly lekci v omezování spojenou s obavami z dalšího růstu životních nákladů, které vyvolaly poptávku po větší státní ochraně. Třetí: kyvadlo dějin dosáhlo své krajní polohy vpravo a nyní se vrací doleva, což ukázaly politické změny v Polsku, Maďarsku a na Slovensku. Čtvrté: Češi jsou tradičními rovnostáři a sociálními demokraty, kteří odolávali zavedení větších společenských rozdílů od dob ztráty vlastní šlechty po bitvě na Bílé hoře.

Nejpravděpodobnější a nejpřiměřenější vysvětlení je nicméně třeba spatřovat v názorové krystalizaci. V prvním období po „sametové revoluci“ se lidé fakticky dožadovali tržní svobody a státních garancí současně. Nový příklon k liberálním hodnotám se jednoduše připojil k přetrvávajícím očekáváním státního angažmá v ekonomice, pracovních a

mzdových jistotách, cenové kontrole apod. Tyto ambivalentní postoje charakteristické pro první období transformace jsou nyní odbourávány a nahrazovány sice menšinovými, zato však konzistentnějšími názory inklinujícími buď k tržní soutěži, nebo státním garancím. Nejenže menší počet lidí akceptuje úplnou svobodu soukromého podnikání, ale méně lidí také požaduje státní kontrolu ekonomiky.

Zvyšující se názorovou konzistenci rovněž pozorujeme mezi volbou svobodného trhu či státní ochrany na straně jedné a celkovou politickou orientací (spektrum pravice/levice) a pracovními vyhlídkami na straně druhé. V obou případech došlo ke značnému zvýšení těsnosti korelací. Respondenti se nyní umísťují koherentněji do obecného politického spektra podle svých individuálních postojů k soukromému vlastnictví, úloze státu a tržních motivů. Dokonce ještě výraznější posílení souvislostí můžeme pozorovat, když postoje korelujeme s očekáváním vhodného pracovního místa a pracovními vyhlídkami respondentů (viz tabulka 2).

Utvářející se systém ekonomických nerovností není doposud v myslích lidí legitimizován. Naprostá většina nepovažuje nově nabyté bohatství za poctivě získané nebo se ke způsobu jeho nabytí staví podezřivě. Procento názorů, že „je nezbytné, aby privatizace pokračovala i s rizikem, že se majetek dostane do nesprávných rukou“ kleslo z 30 % v polovině roku 1992 na 19 % na konci roku 1993 (podle výzkumů „Ekonomická očekávání a postoje“). Panuje podezření, že jak malá, tak i velká privatizace přitahují špinavé peníze a plodí korupci. Také přijatá pravidla pro navrácení majetku předchozím vlastníkům se v mnoha případech těžce prosazují. Tyto skutečnosti tvoří odvrácenou stranu české privatizace, která je i tak stále oceňována jako relativně správná a spravedlivá.

Ve vztahu k chudobě není deklarace legitimacy natolik kategorická. Podle výsledků výzkumů se 40 % lidí doposud domnívá, že nositelem odpovědnosti za vlastní chudobu je spíše než společnost jednotlivec sám. Změna postojů v čase nicméně poukazuje na růst očekávání větších zásahů ze strany státu, a to zejména u starších a méně vzdělaných lidí. Tyto postoje vykazují rovněž větší konzistenci: lidé, kteří popírají legitimitu nově nabytého bohatství, jsou zároveň těmi, kdo viní stát ze zanedbávání problému chudoby a sami se cítí chudí. Ačkoli popsáný proces zatím nevytváří společenskou polarizaci, nepochybně vede ke vzniku výraznějších hranic v rámci dané populace.

4. Diskuse a závěr

Při zkoumání transformace není možno od sebe oddělovat změny v rozsahu ekonomických nerovností od modifikací jejich charakteru. Nerovnosti se zprůhledňují: velké množství dříve skrytých nebo oficiálně neexistujících rozdílů a většina nově vzniklých nerovností se stává zjevnými a s tím vzniká i možnost posuzovat jejich legitimitu. Ekonomické nerovnosti se oproti minulosti neopírají o politická privilegia a jejich působnost je silněji zakotvena v ekonomické sféře. Dříve oddělené distribuce výdělků, příjmů domácností a majetku se začínají vzájemně propojovat. Liberalizace ekonomiky a její oddělení od státního rozpočtu dovoluje rozlišit příjmovou distribuci od redistribuce a zprůhlednit financování sociální sféry.

Přestože rozsah i zjevnost nerovnosti roste, nelze tuto skutečnost považovat za důkaz jejich dysfunkčnosti v rámci ekonomického systému a společnosti. Rozlišit v tomto smyslu mezi nutnými a nadměrnými „náklady ekonomické transformace“ je obtížné. Přizpůsobení ekonomického systému normálním podmínkám vyžaduje uchování přijatelné míry nezaměstnanosti, která by působila na zvýšení flexibility pracovních sil a

tlumila mzdové nároky. Z toho důvodu je žádoucí odstranění starých sociálních jistot a otevření prostoru pro větší výdělkovou diferenciaci motivující k získávání a využívání lidského kapitálu a podpoře podnikatelské aktivity.

Tabulka 2. Korelace mezi názory na soukromé vlastnictví, roli státu a příjmovou nerovnost (Spearmanovy korelační koeficienty)

	A.	C.	E.	F.	LEVICE	PROFESE
<i>Květen 1990</i>						
A.	1,00	-0,10*	0,18**	0,14**	-0,27**	
C.		1,00	-0,20**	-0,04	0,13**	
E.			1,00	0,20**	-0,15**	
F.				1,00	-0,09*	
<i>Červen 1991</i>						
A.	1,00	-0,21**	0,43**		-0,31**	0,05
C.		1,00	-0,20**		0,22**	-0,08
E.			1,00		-0,32**	0,14**
LEVICE					1,00	-0,17**
<i>Červen 1992</i>						
A.	1,00	-0,26**	0,41**	0,14**	-0,29**	0,02
C.		1,00	-0,23**	-0,17**	0,24**	-0,03
E.			1,00	0,36**	-0,38**	0,16**
F.				1,00	-0,31**	0,12**
LEVICE					1,00	-0,09*
<i>Listopad 1993</i>						
A.	1,00	-0,38**	0,39**	0,21**	-0,33**	0,12*
C.		1,00	-0,20**	-0,19**	0,30**	-0,12**
E.			1,00	0,34**	-0,33**	0,26**
F.				1,00	-0,25**	0,23**
LEVICE					1,00	-0,27**
<i>Listopad 1994</i>						
A.	1,00	-0,40**	0,41**	0,26**	-0,27**	0,19**
C.		1,00	-0,32**	-0,25**	0,31**	-0,20**
E.			1,00	0,47**	-0,34**	0,26**
F.				1,00	-0,31**	0,29**
LEVICE					1,00	-0,18**

Pramen: „Ekonomická očekávání a postoje“ 1990-1994 (dotázaní 25-60 let).

Statistická významnost:

** < 0,001

* < 0,01

Vysvětlivky:

A. C. E. F. viz otázky v tabulce 2:

LEVICE: „V politice se často používají pojmy „pravice“ a „levice“. Kam byste se sám(a) zařadil(a), kam asi svými názory patříte? 1. jasná levice, 2. spíše nalevo, 3. střed, 4. spíše napravo, 5. jasná pravice.

PROFESE: „Považujete svoji profesi za perspektivní vzhledem k probíhajícím změnám?“ 1. určitě ano, 2. spíše ano, 3. spíše ne, 4. určitě ne.

Česká republika zaujímá z hlediska rychlosti ekonomické transformace a stupně makroekonomické stability přední postavení mezi zeměmi střední Evropy, nicméně mzdová a

příjmová nerovnost je tu stále malá a svázaná mnohem více se socialistickou minulostí než s tržním systémem.⁸ Pokud jde o postoje, vykazuje ovšem nejvyšší míru přitakání hodnotám trhu a „tvrdé práce“ a nejmenší požadavky státního zajištění. I přes určitý návrat k paternalistickým očekáváním jsou požadavky české populace na rovnost a státní zásahy do individuální životní úrovně stále mnohem menší než u ostatních. Také míra sympatií vůči liberálním hodnotám zůstává nejvyšší, stejně jako ochota akceptovat větší nerovnosti (podle výzkumů „Demokracie a společenské změny“ „Sociální nerovnosti 1992“).

Vezmeme-li v úvahu rozsah „jádrového“ systému odměňování práce (podle „meritokratické triády“), formování příjmů domácnosti (z hlediska váhy ekonomického modelu v porovnání s demografickým) a způsoby jeho ohrožení „periferií“ distribuce, nemůžeme přehlédnout ještě jeden významný rys. Československá ekonomika zůstala centralizovaná, sociální struktura potlačena a partikulární zájmy zmrazené až do posledních dnů komunistické vlády. Soukromý sektor byl zakázán, nebyly tu ani žádné autonomní sociální síly podobné rolnickému nebo odborovému hnutí v Polsku, ani „duální ekonomika“ jako v Maďarsku. Negativní se obrátilo v pozitivní: řízení celkového procesu transformace bylo snazší a privatizace nabyta méně spontánních a divokých forem. Podíl „jádrových“ forem a způsobů distribuce je v České republice zřejmě vyšší než jinde.

Ekonomické potřeby a zájmy však nejsou jediným rozměrem ekonomické nerovnosti. Přinejmenším stejně významné jsou dimenze sociálně strukturní a eticko-kulturní: integrita společnosti, ochrana morálního rozvoje a v neposlední řadě i obnovení středních společenských vrstev.⁹ Vzniku střední třídy na jedné straně brání skutečnost, že současná (proklamativně konzervativní) vláda neposkytuje větší podporu malým podnikatelům a nepomáhá zvyšovat status takových kategorií, jako jsou lékaři či učitelé – o to větší podpoře se těší velký kapitál a monopolistické struktury. Na druhé straně si však česká společnost zachovává své tradice udržováním relativně dobrého sociálního systému, který zabraňuje vytvoření společenské spodiny.

Otázky ekonomické nerovnosti se doposud netěšily velké pozornosti politických a akademických debat. Česká republika se vzhledem k trvající nízké nezaměstnanosti a zákonně uznávané chudoby (v prvním případě okolo 3 %, v druhém okolo 2 %) a k doposud neexistující extrémní koncentraci chudoby i bohatství jeví jako ostrov sociální integrity a smíru. To ovšem neznamená, že se nepotýká s problémy, nýbrž jen že jejich aktuální rozsah je omezen pouze buď na určité regiony (v případě nezaměstnanosti), nebo na určité kategorie (případ Romů). Nicméně, zmíněný posun postojů směrem doleva a rostoucí kritika nerovností poukazuje na citlivost daného tématu a jeho možné otevření v blízké budoucnosti, a to právě ze strany latentních středostavovských struktur.

⁸) Je ovšem otázkou, do jaké míry transformace na makroúrovni a v právních termínech pronikla do mikroúrovně a reálného chování. Jak upozorňují někteří autoři, fungování ekonomiky má fakticky k tržnímu systému daleko, protože je stále svázáno se starými monopoly, státem a fungováním „kontrolních skupin“ provázaně lobbujících ve svůj prospěch [Mlčoch 1992].

⁹) Ze sociologického hlediska byly české země 30. let považovány (s jistou módní nadsázkou) za velmi rovnostářskou společnost neboli „téměř jedolitou vrstvu městských dělníků a zřizenců, nižších a středních úředníků, jejichž objektivní podmínky životní se čím dál více připodobňují a kteří ani mentalitou se od sebe příliš neliší, jsou orientováni podle jednotné masové kultury dneška“ [Ullrich 1937: 43].

JIŘÍ VEČERNÍK je vědeckým pracovníkem Sociologického ústavu AV ČR, kde vede projekt „Trh práce, příjmová diferenciacie a sociální politika v období transformace“. Je mj. členem výkonného výboru Luxembourg Income Study, spolupracuje s dalšími zahraničními institucemi v oblasti sociální politiky a ekonomické sociologie. V období 1990-1994 působil jako šéfredaktor Sociologického časopisu a v roce 1993 založil Czech Sociological Review. Dlouhodobě se zabývá problémy příjmové diferenciacie a ekonomické nerovnosti. Je autorem řady článků a studií na toto téma.

Literatura

- Barry, N. 1993. „The Social Market Economy.“ *Social Philosophy & Policy* 10 (Summer): 1-25.
- Benáček, V. 1993. *Toil and Trouble of an Indigenous Entrepreneur during Transformation. The Case of the Czech Republic*. Prague: CERGE (manuscript).
- Berger, P. L. 1986. *The Capitalist Revolution*. New York: Basic Books.
- Featherman D. L., R. M. Hauser 1984. *Opportunity and Change*. New York: Academic Press.
- Goedhart, Th., V. Halberstadt, A. Kapteyn and B. M. S. Van Praag. 1977. „The Poverty Line: Concept and Measurement.“ *The Journal of Human Resources* 12: 503-520.
- Kreckel, T. 1992. *Politische Soziologie der sozialen Ungleichheit*. Frankfurt/M.: Campus.
- Marx, K. 1954. *Kapitál I*. Praha: SNPL.
- Marx, K. 1966. *Critique of the Gottha Programme*. Moscow: Progress Publishers.
- Matějů, P. 1993. „From Equality to Equity? The Czech Republic between Two Ideologies of Distributive Justice.“ *Czech Sociological Review* 1: 251-275.
- Mincer J. 1974. *Schooling, Experience and Earnings*. New York: Columbia University Press.
- Mlčoch, L. 1992. „Československý ekonomický systém v 70. a 80. letech.“ In *Trh versus plán – půl století sporů*, ed. J. Kameníček, K. Kouba. Praha: Univerzita Karlova.
- Sewell W. H., R. M. Hauser 1975. *Education, Occupation and Earnings*. New York: Academic Press.
- Sik, E. 1994. „From the Multicoloured to the Black and White Economy: The Hungarian Second Economy under the Transformation.“ *International Journal of Urban and Regional Research* 18: 46-70.
- Staniszki, J. 1991. *The Dynamics of the Breakthrough in Eastern Europe: The Polish Experiment*. Berkeley: University of California Press.
- Ullrich, Z. 1937. „Sociální struktura dneška.“ In *Populační, hospodářský, ideový, politický dnešek*, ed. A. Boháč et al. Praha: Demografia.
- Večerník, J. 1991a. „Distribuční systém v Československu: empirická fakta, výkladové hypotézy.“ *Sociologický časopis* 27: 39-56.
- Večerník, J. 1991b. „Earnings Distribution in Czechoslovakia: Intertemporal Changes and International Comparison.“ *European Sociological Review* 7 (December): 237-252.
- Večerník, J. 1995a. „Changing Earnings Distribution in the Czech Republic. Survey evidence from 1988-1992.“ *Economics of Transition* (v tisku).
- Večerník, J. 1995b. „Změny v rozdělení příjmů domácností 1988-1992.“ *Demografie* 2: 87-101.

Použité výzkumy

- „*Ekonomická očekávání a postoje*“. Výzkum organizovaný od roku 1990 týmem pro socio-ekonomii Sociologického ústavu AV ČR pod vedením autora, na souborech 1600-2000 dotázaných z České a Slovenské republiky.
- „*Transformace sociální struktury*“. Výzkum organizovaný Sociologickým ústavem AV ČR a Ústavem sociálně politických věd University Karlovy, provedený v září-říjnu 1991 na souboru 2850 dospělých respondentů.

„*Sociální nerovnost – 1992*“. Pravidelný modul řady ISSP (International Social Science Programme), provedený v České republice v říjnu 1992 na souboru 687 respondentů.

„*Demokracie a společenské změny*“. Mezinárodní výzkum, který řídil a financoval Institute of East West Security Studies, provedený v České republice v říjnu 1991 na souboru 1187 dotázaných.

„*Názory na společenské změny 1993*“. Výzkum organizovaný v říjnu 1993 Sociologickým ústavem AV ČR pod vedením doc. Pavla Machonina na souboru 4737 respondentů.

Poslední výzkum byl realizován agenturou *UNIVERITAS*, konsorciem pro užitou sociologii, všechny ostatní pak *Střediskem empirických výzkumů STEM*.

Summary

Under the transformation period, economic inequality is assuming new meanings and accents and its importance growing for several reasons: 1. By introducing a market, more goods and services than before are monetised, more political power passes through the economic channels and the manifest economic position of individuals is more important. 2. Under newly acquired political liberty, the inequality issue can be publicly discussed and politically treated, used and misused. 3. Economic reform brings considerable financial hardship or even poverty for many, thus necessitating inequality sensitive and transfers. 4. Privatisation, restitutions and private entrepreneurship produce larger wealth in strong opposition to the previous „maybe equality“ climate and is prompting the question of legitimacy.

When studying the economic transformation, we cannot separate changes in the range of economic inequalities from modifications of their character. Moreover, we cannot focus on quantitative shifts neglecting the qualitative adjustments. In our analysis, we distinguish the „core“ and „periphery“ of inequalities, the core concerning the overwhelming part of the populace and being rather vertically arranged and relatively easily covered by the statistics; the periphery being distributed rather horizontally and statistically not easily measurable, concerning rather small categories.

In the distribution of earnings, the current system is a compound of features predominant under the old system, (which perpetuate the importance of gender), transitory characteristics (disparities within the ownership sector) and a target system (greater returns to education). After decades of apparent stability in earnings distribution, the reform process has brought about significant changes in the range of inequality, due to a considerable increase especially in the top part of earnings distribution. Gender differences have equalised somewhat and age distribution levelled, while returns to education have increased.

Recent changes in the distribution of household income not only concern the increasing range of inequality but also the income packaging mechanism. While the „demographic“ model prevails (age, size and composition of household as main predictors), it is slowly being dismantled and transformed into the „economic model“ characteristic of the developed Western countries (prevailing dependence on socio-economic characteristics of adult members). This is a change which corresponds to the emerging market order, where income distribution is much less determined by demographic characteristics and factors under state control.

Despite the fact that the rise in inequalities was only slow and the rate of poverty belongs to the lowest in Europe, economic disparities are a sensitive topic, as is reflected in the populace's critical stance. Attitudes are becoming more consistent over time and closely correlated the people's economic position and outlook, thus strengthening their political importance. The rigidity of recent development could soon be challenged by the latent middle-class structures.